

اختر تابان

نخست

ابوالقاسم محمد شیریانی بهوپالی

مقدمه و تصحیح

محمد خشتاب

کتابخانه ملی و اسنادخانه ایران

سرشناسه : محتشم شروانی، ابوالقاسم بن محمدعباس، ۱۲۷۶ق
 عنوان و نام پدیدآور : اختر تابان / تألیف ابوالقاسم محتشم شروانی بهوپالی؛ تصحیح محمد خشکاب
 مشخصات نشر : تهران: سفیر اردهال، ۱۳۹۳
 مشخصات ظاهری : ۳۲۴ص
 فروست : مجموعه تذکره فارسی: ۸
 شابک : ۷ - ۱۷۶ - ۳۱۳ - ۶۰۰ - ۹۷۸ : ۲۰۰۰۰۰ ریال
 ویژگی‌ها فهرست‌نویسی : فیبا
 یادداشت : این کتاب قبلاً با عنوان «تذکره‌ی اختر تابان: تذکره‌ی زنان سخنور پارسی‌گوی» توسط نشر ندای شمس در سال ۱۳۹۰ فیبا گرفته است.
 عنوان دیگر : تذکره‌ی اختر تابان: تذکره‌ی زنان سخنور پارسی‌گوی
 موضوع : زنان شاعر ایرانی -- سرگذشتنامه
 شناسه افزوده : خشکاب، محمد، ۱۳۴۰، مصحح
 رده‌بندی کتبی : ۱۳۹۳ م ۲۷ / ۹۰۳۹ / PIR
 رده‌بندی دی‌جیتال : ۸۶۱ / ۶۲
 شماره کتابشناسی : ۳۴۹۱

شابک : ۷ - ۱۷۶ - ۳۱۳ - ۶۰۰ - ۹۷۸

تلفن: ۰۲۱-۸۸۸۸۸۸۸۸

تهران: خیابان مفتح، خیابان سیه، روی بانک ملی ایران، ساختمان ۱۱۸، واحد ۴
 © حق چاپ: ۱۳۹۳، انتشارات سفیر اردهال www.safirardehal.ir

اختر تابان

نگاشته: ابوالقاسم محتشم شروانی بهوپالی

مقدمه و تصحیح: محمد خشکاب

از: مجموعه تذکره‌های فارسی / ۸

دبیر مجموعه: دکتر یوسف بیگ‌باباپور

نوبت چاپ: اول

طرح جلد و صفحه‌آرایی: واحد آماده‌سازی سفیر اردهال

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: سفیر قلم

شمارگان: ۲۲۰ نسخه

شماره نشر: ۱- ۳۳۲

قیمت: ۲۰۰۰۰ ریال

همه حقوق محفوظ است. هرگونه نسخه‌برداری، اعم از زیراکس و بازنویسی، ذخیره کامپیوتری، اقتباس کلی و جزئی (به جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی و اقتباس در گیومه در مستندنویسی، و مانند آنها) بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

به نام آفریننده قلم

از اوایل سال ۱۳۹۲ که توفیق همکاری با انتشارات سفیر اردهال را داشتم، روزنه‌ی جدیدی در فعالیت‌های این انتشارات آغاز شد که البته مدیون دانش‌دوستی و سعه‌ی صدر مدیر محترم آن، جناب آقای مهندس سید حسین غابریلی بود. در آغاز با همه محدودیت‌ها و مشکلات مالی، با علاقه و عشق تمام کار را شروع نمودیم و با توکل بر خدا و حسن تدبیر اهل قلم، کار کم‌کم رونق و مجموعه‌هایی در حوزه‌ی احیای میراث مکتوب دوره‌ی اسلامی شکل گرفت. در یک سال اول کار به نحوی پیش رفت که توانستیم دست‌کم یکصد عنوان متن را منتشر نماییم که منجر شد انتشارات سفیر اردهال به عنوان ناشر برگزیده در بخش ویژه (متون و نسخ خطی) در نمایشگاه کتاب سال ۱۳۹۲ انتخاب گردد و از دست مبارک ریاست محترم جمهوری اسلامی ایران لوح یادبود و تقدیر نامه دریافت نماید.

به فضل الهی تا به حال، نه مجموعه‌ی مسلسل در این حوزه را از بی‌ارزی و چندین مجلد از هر کدام منتشر شده که عبارتند از:

- ۱- جستارهایی در میراث اسلامی: مجموعه مقالات اسناد و متون.
- ۲- مجموعه تاریخ علم، فرهنگ و تمدن دوره اسلامی: با ۱۰۰ عکس (فاکسمیله) نفایس متون از کتابخانه‌های مختلف دنیا.
- ۳- مجموعه تذکره‌های فارسی: تصحیح و انتشار تذکره‌های مهم زبان و ادب فارسی.
- ۴- مجموعه احیای متون: مختص احیای متون در موضوعات مختلف غیر از پزشکی.
- ۵- مجموعه دوا و درمان در روزگاران کهن: مختص تصحیح و احیای متون پزشکی کهن.
- ۶- مجموعه فهارس: مشتمل بر فهرست نسخ خطی در کتابخانه‌های مختلف دنیا.
- ۷- مجموعه اسناد ایرانی: با هدف انتشار اسناد ایرانی از دوره‌های مختلف بالاخص قاجاری.
- ۸- مجموعه آثار ابن سینا: با هدف انتشار تمامی آثار بجا مانده از این دانشمند بزرگ.
- ۹- مجموعه میراث عثمانی: با هدف ترجمه و انتشار آثار شاخص حوزه آسیای صغیر.

دبیر علمی مجموعه‌ها
دکتر یوسف بیگ‌باباپور

سخنی با خوانندگان

به نام خداوند جان و خرد کزین برتر اندیشه برنگذرد

انتشارات سرارد در نیمه دوم سال ۱۳۸۵ به ثبت رسید و از همان آغاز فعالیت خود را در زمینه چاپ و نشر کتاب آغاز نمود. چاپ بیش از ۳۰۰ عنوان کتاب در موضوعات مختلف حاصل تلاش ما در این مدت بوده است.

معرفی و شناساندن فرهنگ و تمدن ایران عزیز و آثار نویسندگان و مترجمان گرامی از اهداف اصلی این انتشارات می باشد که به اجمال روند فعالیت خود را از بدو تأسیس خدمت شما خواننده محترم توضیح می دهیم:

شروع فعالیت انتشارات با تکیه بر موضوعات مخفف و عمومی اعلام شد و با چاپ کتاب در زمینه های مختلف از آثار نویسندگان و مترجمان آغاز گردید.

ورزش، علوم سیاسی، مذهبی، روانشناسی، کودک و نوجوان، علمی و دانشگاهی، هنر، و طب سنتی موضوعاتی بودند که در چند سال اول انتشارات به آن پرداخته شد و کتابهای ارزنده و قابل تأملی در این زمینه ها به چاپ رسید.

گنجینه فنون کشتی آزاد و فرنگی، فرهنگ جامع فلسطین در ۲ جلد، راه بی بازگشت در ۳ مجلد، مجموعه حکمت کوچک در ۶ جلد، مجموعه کتب حدی هزار و یکشب، مجموعه انسان شناسی و فرهنگ، کار با گل، داروهای گیاهی سنتی ایران بخشی از کتابهایی هستند که در این مدت به چاپ رسیدند و با اقبال خوانندگان مواجه شدند.

حضور چندین دوره در نمایشگاههای بین المللی و داخلی از نمایشگاه کتاب فرانکفورت، نمایشگاه بین المللی کتاب تهران و نمایشگاههای استانی و استفاده از

نظر مخاطبان و دانستن نیازهای خوانندگان سیاست انتشارات را به سوی تخصصی شدن در چاپ کتابها هدایت نمود.

استقبال خوب و قابل تأمل و بی نظیر خوانندگان در حوزه گیاههای دارویی و طب سنتی باعث شد تا فعالیت انتشارات به این سمت سوق یابد و ما را در تولید کتاب و آثار فاخر در این زمینه دلگرم نماید.

با نگاهی به گذشته و فرهنگ غنی ایران عزیز، و علم به جایگاه ویژه طب سنتی در آثار گذشتگان و مشاهیر و حتی در فرهنگ اسلامی بر آن شدیم که به معرفی این نوع آثار و احیای این مؤلفان بپردازیم.

قسمتی از فعالیت انتشارات به طب اسلامی اختصاص داده شده و چاپ چندین اثر گرانبها از مولفان بزرگ و متخصص علوم تغذیه و گیاهان دارویی جناب دکتر دریائی حاصل تاکنون در این زمینه می باشد.

رساله ذهبیه، طب انبی و طب لائمه، آموزه های طبی و بهداشتی امام رضا (ع) از جمله آثاری است که در این حوزه چاپ و رسیده است.

تغذیه سالم و راهکارهای آن از مناسبات دیگری است که به آن پرداخته شده است. کتابهای معجزات درمانی غذائی و عقیقات گیاهی و درمان بیماری ها با دمنوش ها و سردنوشهای گیاهی، ۳۶۵ دمنوش گیاهی ایرانی، معجزات درمانی و غذایی سیاه دانه و عسل نیز از دیگر کتابها است که در این زمینه به چاپ رسیده است.

اما به لحاظ استفاده از منابع خارجی و کتابهای علمی و پژوهشی در بخش ترجمه از وجود مترجمان عزیز همچون سرکار خانم امیر حسینی استفاده می کردیم و چندین اثر شاخص و کاملاً علمی به چاپ رساندیم و موضوعات دیگری نیز در دست چاپ داریم. رایحه درمانی، درمان بیماریهای کودکان با گیاهان دارویی از جمله این آثار می باشند.

در بخش طب مکمل کتابهایی چون ماساژ پا، ماساژ آیورودیک، ماساژ با سنگ از جمله آثاری هستند که در این بخش توسط سرکار خانم یزدان پناه ترجمه و به چاپ رسیده است.

همکاری با ناشران حوزه نسخ خطی و متون و آشنائی با جناب آقای دکتر یوسف بیگ باباپور از سال ۱۳۹۱ باعث گردید تا بتوانیم در بخش نسخ خطی، متون کهن و طب سنتی و تاریخ پزشکی دوره اسلامی و معرفی بزرگان این رشته قدمهای بزرگی برداریم.

مجموعه بزرگ دوا و درمان در روزگاران کهن که به حدود ۴۰ عنوان رسیده است در حلقه این فعالیت‌ها است. در این مجموعه با توجه به نیاز مخاطبان آثار تألیفی و ترجمه‌های قبل، تصحیح و ترجمه می‌گردد و در اختیار جامعه فرهنگی قرار می‌گیرد. از جمله این آثار کتاب نورالعیون می‌باشد که به تصحیح دکتر بیگ باباپور آغاز گردید و به ناشر انتشارات با نشر محترم میراث مکتوب به چاپ رسید و در سی و یکمین دوره کتاب سال، عنوان اثر شایسته تقدیر شناخته شد.

کتاب فوق کهن‌ترین اثر چشم‌پزشکی به زبان فارسی می‌باشد که در سده پنجم هجری نگاشته شده است.

در ذیل این مجموعه آثار شاخص در این زمینه در دستور کار قرار گرفته و سرمایه گذاری برای ترجمه و تصحیح آنها آغاز شده است. از جمله این کتب، ترجمه جدیدی از قانون ابن سینا در ۷ مجلد، تصحیح کتاب ذخیره خوارزمشاهی در ۷ جلد، تصحیح کتاب اکسیر اعظم در ۴ مجلد می‌باشد.

همچنین در بخش تاریخ علم، فرهنگ و تمدن دوره اسلامی و با تکیه بر شناساندن آثار فاخر دوره اسلامی به مخاطبان مبادرت به چاپ عکس‌نگار (بخشی از این آثار نموده‌ایم که تاکنون ۳۰ جلد از این کتابها در این مجموعه به چاپ رسیده است).

تذکره‌های فارسی، احیای متون، جستارهایی در میراث اسلامی، مجموعه چهارس، مجموعه آثار ابن سینا و نیز میراث عثمانی از دیگر مجموعه‌هایی است که در این انتشارات در حال آماده‌سازی و چاپ می‌باشند.

اما در بخش تولید و چاپ کتاب نکته‌ای که قابل ذکر است، استفاده مجموعه انتشارات از امکانات بروز چاپ «print on demend» یا چاپ بر اساس نیاز است که از متدهای جدید جهانی می‌باشد و در دنیا مورد استفاده قرار می‌گیرد و امکان

چاپ کتاب را در تیراژ پایین و با سرعت بالا فراهم می‌سازد. ما نیز با بهره‌گیری از این امکانات تمامی مراحل تولید کتاب را به صورت کامل در بخش کوچکی با کیفیت بالا انجام می‌دهیم و مشکل هزینه‌های بالای چاپ و گرانی کاغذ را تا حد زیادی حل نموده‌ایم.

امیدواریم تا بتوانیم با کمک و یاری و استعانت خداوند متعال گامی هر چند کوچک در زمینه اعتلای فرهنگ اصیل ایران اسلامی برداریم.

در پایان از کلیه همکاران در بخش تألیف و ترجمه، آماده‌سازی، تولید و فروش و همچنین مساند محترم که با نظریات خویش ما را یاری می‌نمایند، تشکر و قدردانی می‌نماییم.

امید داریم مؤلفان، ترجمان محترم ما را در پیشبرد اهداف یاری رساند و همکاری و مساعدت بیشتر نمایند.

مدیر انتشارات سفیر اردهال

سیدحسین عابدینی اردهالی

فهرست مطالب

۱۳	مقدمه
۱۹	سپاسگزاری
۲۳	[مقدمه مؤلف]
۲۷	این کتاب را
۲۹	حرف الالف
۲۹	آرزوی
۲۹	آقای
۳۰	آقادرست
۳۱	حرف البا
۳۱	بیدلی هراته
۳۱	بیدلی خیابانیه
۳۱	بیگی
۳۲	بلیغه شیرازیه
۳۲	بانو بیگم دهلویه
۳۲	بنت اصفهانیه
۳۳	بزرگی کشمیره
۳۳	بری بیگه
۳۴	حرف التا
۳۴	تونی آتون
۳۴	توتی
۳۵	تصویر هندیه
۳۷	حرف الجیم
۳۷	جمیله صفاهانیه
۳۷	جهان خاتون شیرازیه
۳۷	جهانی دهلویه

۳۸	جانان بیگم
۳۹	حرف الحا
۳۹	حجایی جریاد قانیہ
۳۹	حجایی استر آبادیہ
۴۰	حجایی
۴۰	حاجی
۴۰	غبات شیرازیہ
۴۱	حسینہ
۴۲	حرف الخ
۴۲	خان زادہ رزید
۴۲	خاتون
۴۴	حرف الدال
۴۴	دلشاد خاتون
۴۴	دختر
۴۵	حرف الرا
۴۵	رابعہ صفہانیہ
۴۶	حرف الزا
۴۶	زبیدہ خاتون
۴۶	زایری
۴۶	زب [النساء]
۵۳	زینت [النساء]
۵۴	زلیخا خانم
۵۴	زہرہ
۵۵	حرف السين
۵۵	سلیمہ
۵۵	سیدہ بیگم
۵۶	سلطان

۵۷		حرف الشين
۵۷		شاهی گیلانیہ
۵۷		شرم
۵۷		شیرین
۵۸		شیر بن
۵۸		شاه بهان
۶۴		حرف الصاد
۶۴		صراحی
۶۵		حرف الضا
۶۵		مسماہ ضعیفی
۶۶		حرف العين
۶۶		عصمت بیگم
۶۶		عصمتی سمرقندیہ
۶۶		عفتی
۶۷		عایشہ
۶۸		حرف الفا
۶۸		فاطمہ بیگم
۶۸		فصیحہ خانم
۶۹		حرف القاف
۶۹		قرۃ العین
۷۰		حرف الکاف
۷۰		کاملہ بیگم دہلویہ
۷۰		کنیز فاطمہ
۷۰		کو کب
۷۱		حرف کاف فارسی
۷۱		گلبدن بیگم
۷۱		گلچہرہ بیگم

۷۶	گنایگم
۷۳	گلشن
۷۳	حرف المیم
۷۳	مهری هروی
۷۵	مهری هراتیه
۷۶	مهرستی
۷۸	موی
۷۹	ماهی
۷۹	ماه
۷۹	مخدومه
۷۹	مطریه کاشغریه
۷۹	ماه لقا
۸۰	مشتری
۸۱	حرف النون
۸۱	نور
۸۳	نسایی
۸۴	نظیر
۸۴	نهای اصفهانی
۸۵	نهای اکبرآبادیه
۸۵	نهای قائینی
۸۵	نهای کرمانیه
۸۵	نهای شیرازیه
۸۶	نهای دهلویه
۸۸	حرف الواو
۸۸	وزیر
۸۹	حرف الها
۸۹	همدمی

۸۹	هما
۹۰	حرف الیا
۹۰	یاسمن بو
۹۱	خاتمه
۹۱	رابع بلخیه
۹۲	مستزاده کبستانیہ
۱۰۵	ضمیمہ اختر تابان از تذکرہ ماہ درخشان
۱۰۵	تألیف ابوالقاسم شروانی
۱۰۵	امانی دهلویہ
۱۰۵	[دل آرام
۱۰۶	شعر آقاییگی اباق جلایر
۱۰۶	حیات النساء بیگم
۱۰۶	حال و قال زیب النساء بیگم
۱۰۶	جهان آرا بیگم
۱۰۷	فنا النساء بیگم
۱۰۷	[قرۃ العین]
۱۰۸	لطیف
۱۰۸	[گنایگم]
۱۰۹	مهری هرویہ
۱۰۹	مہستی گنجویہ
۱۰۹	[مشتری]
۱۰۹	[نواب نور جهان بیگم]
۱۱۰	[وزیر النساء]
۱۱۳	تعلیقات
۱۱۵	آرزوی
	تعلیقات ضمیمہ ی اختر تابان از تذکرہ ماہ درخشان تألیف ابوالقاسم محتشم
۲۷۵	شروانی مطبع شاهجهانی

۲۸۴ منابع

۳۰۱ نمایه

۳۱۹ تصاویر نسخ

www.ketab.ir

مقدمه

شعر هنری است که از دل بی ادب لاجرم بر دل نیز می‌نشیند. شعر زبان احساسات و عواطف بشری است. اشعار نغز در دستر تابان از زبان زنانی برآمده است که حتی برخی از آنها ایران را ندیده‌اند و حتی از آن‌ها نکرده‌اند. اما طعم شیرین زبان فارسی در جان و کام آنها تأثیر گذاشته است که اشعار آنها را می‌توان از زبان شاعران بزرگ ایران زمین دانست. گاهی کوزه سفینه‌ای از زیر خروارهای خاک بیرون می‌آید و آنقدر برای آن ارزش قائل می‌شوند که آن را در پشت دیوارهای شیشه‌ای در موزه‌ها قرار می‌دهند و حال آنکه ایوانی در دل تذکرها و سفینه‌ها و نسخ خطی وجود دارد که هر بیت آن باز گوکنندهٔ سنگ و تمدن و احساسات مردان و زنان گمنامی است که باید از دل این گونه کاغذ پرده‌ها بیرون کشیده شود و بر آن ارج نهاده شود. ابن بطوطه، جهانگرد مغربی (۷۷۹-۷۹۰ ق) می‌گوید هنگامی که در دربار پکن به سر می‌برد در مجلس فرزند امپراتور غزلی از سعدی می‌خواندند و از بیت‌هایش یکی این بود:

تا دل به مهرت داده‌ام در بحر فکر افتاده‌ام

چون در نماز استاده‌ام گویی به محراب اندری

و این نشانی از قدرت زبان و شعر فارسی در دیگر اقوام و ملت‌هاست.

پیوندهای میان ایران و سرزمین پهناور هند که امروز به سه کشور هند، پاکستان و بنگلادش تقسیم شده است به روزگار پیش از تاریخ می‌رسد. زبان فارسی از چنان توان و غنایی برخوردار است که مهاجمان ترک و تازی چندی پس از آمدن به سرزمین گویندگان این زبان، چندان از شیوایی و شیرینی آن متأثر می‌شوند که خود به سخن شعر فارسی آغاز می‌کردند.

زبان فارسی از مهاجمان به هند بردند، نه مهاجران و نه بازرگانان، بلکه ذوق و روحیه مشترک ایرانیان و مردم شبه قاره و ظرفیت زبان فارسی برای بیان احساسات شاعرانه بود که این زبان را در هند رواج داد. پس از آن که بخش‌هایی از سرزمین هند و ایران حاکمیت سیاسی واحدی یافتند و پای شاعران و دانشمندان هر دو سو به سرزمین‌های یکدیگر کشوده شد، زبان فارسی که زبان فرهنگی جهان ایراتی بود به سرعت در نواحی شمال غربی هند رخنه کرد و رفته رفته تا دوردست‌های این سرزمین پیش رفت. روزگار رخنه زبان فارسی در هند دوره شکوفایی تمدن باشکوه اسلامی و روزگار آشفستگی و پریشایی او است. هند و تقسیم این سرزمین به راجه‌نشین‌های گوناگون بوده است اندکی پس از تشکیل دولت‌های اسلامی در هند، دولتمردان، دانشمندان، شاعران صوفیان و بازرگانان به این سرزمین سرازیر شدند و هریک در حوزه تخصصی خود در آنجا به کار سرگرم شدند. در سال‌های نخست سده هفتم هجری که ورارود و ایران عرصه تاخت و تاز سپاهیان مغول شد بسیاری از دانشمندان و هنرمندان ایران و توران که هند را پناهگاه امنی یافته بودند به این سرزمین کوچیدند و هریک در پناه یکی از دولت‌های اسلامی هند فعالیت خود را از سر گرفتند. شاهان گورکانی هند چندان دلبسته و وابسته فرهنگ ایرانی بودند که گذشته از ترویج شعر و ادب فارسی و تشویق شاعران، مترجمان، پزشکان و تاریخ‌نگاران فارسی‌گو و فارسی‌نویس حتی نام خود را از میان نام‌های ایرانی

برمی‌گزیدند. چنان که در میان نام شاهان و شاهزادگان این دودمان به نام‌هایی چون همایون، جهانگیر، شاه جهان، دارا شکوه و روشن اختر فراوان برمی‌خوریم. در یک دورهٔ نهصدساله که با برافتادن دولت گورکانی هند در شعبان ۱۲۷۴ق به پایان می‌رسد؛ سی و دو دودمان شاهی که همه فارسی زبان بودند در هند به روی کار آمدند. این دودمان همه مروج زبان فارسی و مشوق کسانی بودند که آثار خود را به این زبان می‌نوشتند. در این دورهٔ نهصد ساله هزاران شاعر فارسی‌گو از سراسر هند برخاستند و زبان فارسی را غنی‌تر کردند. چنان که میرعلی شیر قانع تتوی (۱۲۰۳ق) شمار شاعرانی را که تا پایان سدهٔ سیزدهم هجری تنها از سرزمین سند برخاسته بودند تا هنر «اران تن برمی‌شمار» زبان فارسی بر بسیاری از زبان‌های بومی هند از سندی، براهویی، پنجابی، بنگالی و اردو، ناآشنا گذاشت و در برخی از آنها مانند اردو، تا چهل و پنج درصد واژگان فارسی است. جادو ده‌ها هزار کتاب فارسی در خزاین کتابخانه‌های شبه قاره و نیز سریلانکا و بنگال، نفوذ و رسوخ زبان فارسی در شبه قاره است برای اطلاعات بیشتر رجوع کنید به کتاب «ارزشمند» ادبیات فارسی در میان هندوان» تألیف دکتر سیدعبدالله، انتشارات موقی، قندهار، افغانستان.

اختر تابان محتشم شروانی. ابوالقاسم فرزند شیخ محمد مجاهد شروانی، متخلص به رفعت بهوپال هند ۱۲۷۶ - پس از ۱۲۹۸ق، پژوهشگر و شاعر، در تبریز هندی، نسبش به جابر بن عبدالله انصاری می‌رسد. نیاکان وی از مدینه به هند آمدند. از آنجا به همدان و پس از آن به هندوستان کوچیدند و در لکنو سکونت گزیدند. پدربزرگ او میرزا ابراهیم خان همدانی شروانی وزیر نادرشاه افشار (۱۱۴۸-۱۱۶۱ق) بود. ابوالقاسم از پدر فاضل و شاعر خود کسب دانش کرد. در خوشنویسی دست داشت. در جواقی به دربار نواب شاهجهان بیگم (۱۳۱۹ق) پیوست. از آثارش: زرین پرند، آیین بهین، چشمهٔ نوش، دل افروز، تذکرهٔ قیصرنامه، تاریخ نفیس، قبسات القیاس؛ روان افزا؛ جواهرنامه؛ تذکرهٔ ماه درخشان؛ اختر تابان. که شرح احوال و نمونهٔ اشعار هشتاد و دو تن از زنان سخنور به ترتیب حروف تهجیبی است. شرح حال‌ها از

آرزوی سمرقندی آغاز می‌شود و به یاسمن بو پایان می‌پذیرد. در خاتمه شرح احوال و نمونه آثار رابعه قزداري و مستوره کردستانی از مجمع الفصحا نیز آمده است. مؤلف این تذکره را به تشویق برادر خود ابوالحسن و به فرمان شاه جهان بیگم نوشته و در ۱۲۹۸ق به پایان رسانده است (چاپ سنگی ۱۲۹۹ق) آقای گلچین معانی در تاریخ تذکره‌های فارسی ج ۱ ص ۲۰ درباره این نویسنده می‌نویسد: «این مؤلف در سمرقند متولد شده و از تذکره‌های زیادی نام برده که بعضی از آنها وجود خارجی نداشته است و ندارد از آن جمله است:

جواهری در نشت غم، خریطه جواهر، جواهر زواهر؛ و ممکن نیست که آن همه تذکره را بر این مضمون تصنیف کرده باشد.

محمد مظفر حسین سباکیف روز روشن درباره اش می‌نویسد: ابوالقاسم خلف اکبر و ارشد شیخ عباس رفیع است... چشم واکردنش به تماشای عالم شهود در شهر بهوپال سوم محرم سنه ۱۲۷۶ (۱۲۷۶) بود...

هرچند که ایام گل و عهد شباب است...

لکن نخورم می که مرا خوف حساب است

از آفت هجران تو ای کان ملاحیت

مضرب بر آه به لب دیده پرآب است...

(روز روشن، ص: ۷۲۱-۷۱۹)

رک:

تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و هند، ج ۳، ص ۵۴۶

تاریخ تذکره‌های فارسی، ج ۱، ص ۱۹-۲۲

تذکره نویسی فارسی در هند و پاکستان، ص ۶۱۷-۶۲۱

روز روشن، ص ۷۱۹-۷۲۱

سرایندگان شعر پارسی در قفقاز، ص ۱۵۴-۱۵۳

دانشنامه ادب فارسی، شبه قاره، ج ۴، ص ۲۱۸۹

هدف از چاپ مجدد اختر تابان

در زمینه کتاب‌هایی که درباره زنان شاعر نوشته شده می‌توان گفت کتابی به روش علمی تذکره‌نویسی و دامنه ارجاعات به کتاب مشاهیر زنان ایرانی و پارسی‌گوی تألیف محمدحسن رجبی نمی‌رسد. اما ایشان در مقدمه کتاب ص هفده می‌نویسد:

«نویسنده بر معف و کمبودهای اثر حاضر به خوبی واقف است. با همه لطف و محبت دوستان نگارنده علیرغم پیگیری‌های فراوان نتوانست که به برخی منابع مورد لزوم مانند تذکره‌ها، تالان، تذکره شاعرات، تذکره النساء، تذکره نسوان دسترسی پیدا کند». به همین خاطر بنده با پیشنهاد دوست عزیزم آقای دکتر یوسف باباپور بر آن شدم که این کتاب با توجه به دیگر منابع بازنویسی نمایم.

اما از دیگر کتبی که برای منی به آن دسترسی نداشته تذکره نسوان یا آثارالحسان تألیف میرزا حسن بابری است که این کتاب با نام «شماه‌ای فی اشعار بعض النساء» جزء ارجاعات این کتاب قرار گرفت. از این کتاب دو نسخه یکی در کتابخانه ملی و دیگری در کتابخانه مجلس شورای اسلامی به شماره ۸۷۰۹۳ وجود دارد که نسخه اخیر گویا به خط مؤلف است.

اما تذکره شاعرات که آقای گلچین معانی در این تذکره‌های فارسی ج ۱ ص ۲۴۷ معرفی نموده است. در سال ۱۱۷۴ هـ ق تألیف شده است اما مؤلف آن ناشناخته است. ما نیز به این کتاب دسترسی نداشتیم. اما آقای سرف‌نوشاهی در کتاب قهرست نسخه‌های خطی فارسی (پاکستان) ج ۲ ص ۱۹۰۳ این شعرای این تذکره را آورده است به این ترتیب:

توننی آنون، جهان خاتون، حجابی دختر بدرالدین هلالی، حجابی دختر بادی
استرآبادی (با نقل قول از ریاض الشعرای واله)، خانزاد تبریزی، دختر ناشغری،
آغادوست، رابعه بنت کعب الضراری [کذا]، رضیه شکسته‌نویس، پیری بهوری رندی،
بی‌بی زائری، سیده بنت ناصر، سید بیگم جرجانی، سلیمه سلطان بیگم، خدیجه سلطان
بیگم، بیچه شاهی، بی‌بی ضعیفی، عصمتی، عایشه سمرقندی، بی‌بی فاطمه سام فصیحیه
اصفهان‌ی، فاطمه خراسانی، گلبدن بیگم، گلرخ بیگم، کامله بیگم، مخدوم لطیفه، بیچه
مهستی، هه‌ری جلایر هروی، بیچه محترم دختر علی اکبر مشهدی، زیب‌النساء مخفی،

نورجهان بیگم، نسایی، نهانی قاینی، نهانی کرمانی، نهانی دختر میرزا یامدگار، نهانی چهارم، نهانی که همنشین حرم بیگم والده شاه سلیمان صفوی بود و همدمی از تنها نسخه آن که در کتابخانه دانشگاه لاهور است سه حرف (الف، ب، ی) از بین رفته است.

تذکره بعدی یعنی تذکره النساء تألیف قاضی محمد صدیق آخوندزاده هروی در سال ۱۳۲۷ هـ.ق که تراجم یکصد و چهل نفر شاعره تازی و فارسی است از قدیم و جدید که به آن نیز دسترسی نداشتیم. برای اطلاعات بیشتر درباره این تذکره:

رکعت: تاریخ تذکرة نساء فارسی، ج ۱، ص ۳۹۷-۳۹۴

اختر تابان نیز در مخوار تذکره جواهرالعجایب نوشته سلطان محمد فتحعلی هروی است کتابی دیگر به نام حلیقه عشرت نوشته کنور در گاپرشاد متخلص به مهر است که منابع این کتاب نیز از جواهرالعجایب و تذکره اختر تابان است و روی هم رفته ارزش چندانی ندارد. این کتاب در سال ۱۹۹۸م در لکنو به چاپ رسیده است.

از جمله کتب قدیمی دیگر به ما در این کتاب استفاده کردیم تذکره آینه حیرت از منشی احمد حسین کاکور در سنه ۱۲۸۹ هـ.ق است که به کوشش آقای دکتر یوسف بیگ باباپور و مسعود غلامیه به چاپ رسیده است.

سعی ما در اختر تابان بر این بوده است که ما را از شاعران را به منابع دست اول ارجاع دهیم و دیگر منابعی که به این شاعران توجه می‌کنند ذکر کنیم. برخی ابیات به چندین شاعر نسبت داده شده است که آن را نیز مشخص کرده ایم.

ابوالقاسم محتشم در پایان تذکره ماه درخشان که درباره اشاعره اردو سرا است آورده است.

«مخفی مباد که هنگام تألیف ماه درخشان و فراهم نمودن اردو اشعار و نسوان چند شعر فارسی از کلام زنان علاوه بر آنچه در اختر تابان است میسر شدند اکنون آن را ضمیمه اختر تابان می‌سازم.» ما نیز آن را در قسمت آخر کتاب ضمیمه اختر تابان ساختیم.